

Jeney Éva

MTA BTK Irodalomtudományi Intézet

Irodalmi és történelmi sziget, kolostor és várkastély*

Kuncz Aladár: *Fekete kolostor. Feljegyzések a francia internáltságból*

„Mi is ez a könyv? Regény?”

A *Fekete kolostor* elbeszélése egyes szám első személyű. Fogadtatástörténete arról tanúskodik, hogy önéletrajzi mű, de még/vagy valami más is. A műfaji besorolás kérdése az első pillanattól izgatta az értelmezőket, és mindegyre összefonódott egy másik kérdéssel, a valóság és fikció szembeállításával, ami maga is történelmi fejlemény, hiszen a történetírás 19. századi szaktudománnyá válása juttatta diadalra a történelmi realizmust s a valóságreferenciát, melyet a 20. században végül az elmélet megkérdőjelezett. Napjainkra beláthatóvá vált, hogy a történelmi forrásként kezelt múltbeli valóság és a róla szóló történetírói elbeszélés között a tudományos képzelet közvetít. „Az 'objektivitás' körüli vita olyankor lángol fel igazán, amikor egy adott 'tény' bekerül a történelmi ítéletalkotás kontextusába. [...] Egy történet sohasem azonos a róla tanúskodó forrással. [...] Ami egy történetet történetté tesz, az nem vezethető le maradéktalanul a forrásokból: a lehetséges történetek elméletére van szükség ahhoz, hogy a forrásokat egyáltalán szóra bírjuk.”¹ A lehetséges és a valóságos ily módon újra olyan közel kerül egymáshoz, mint például Arisztotelésznél, aki a komédiát és a tragédiát összehasonlítva arra a következtetésre jutott, hogy a megtörtént dolgok a lehetséges dolgok ismervei. A történet a komédiában a valószínűség, a tragédiában viszont a hihetőség alapján szövődik, miután „ami nem történt meg, arról még nem hisszük, hogy lehetséges, míg viszont a megtörtént dolgok nyilvánvalóan lehetségesek, hiszen nem történhettek volna meg, ha lehetetlenek lettek volna.”² Ez az elméleti vargabetű a *Fekete kolostor* fogadtatástörténetével akár illusztrálható is volna. Csakhogy úgy látszik, mintha térben kétfelé ágazott volna a recepció. Míg az

* Ez az írás az Espaces sensibles–espaces lisibles/Térérzékelések–Térértelmezések című francia–magyar konferencián elhangzott előadás szövegének írott változata.

¹ KOSELLECK, Reinhart, *Elmúlt jövő. A történelmi idők szemantikája*, ford. HIDAS Zoltán–SZABÓ Márton, Atlantisz, Budapest, 2003. 234., 235. 236.

² ARISZTOTELÉSZ, *Poétika*, ford. RITOÓK Zsigmond, BOLONYAI Gábor jegyzeteivel, PannonKlett, Budapest, 1997. 47.

anyanyelvi befogadás még a referenciális olvasat igézetében is kiindulásában majd mindig irodalmi alkotásként kezeli a művet, addig a művet inspiráló fizikai közegben, konkrétan: Franciaországban manapság, elsősorban történészek dokumentumként olvassák, levéltári anyagok társaságában. Az első világháborús civil internálótáborok egyik³ fő és hiteles forrásaként kezelik, érdekesen tovább árnyalva ily módon a történetírás retorizáltságának, a történelmi szövegnek mint irodalmi műalkotásnak tételét, ugyanis egy természeténél fogva retorizált, irodalmi műalkotásra mint forrásra, mint történelmi adattárra hivatkoznak. Babits emlékiratnak mondta, Kuncz monográfiája a fogság memoárját látja benne, Nicolae Balotă egy társadalom regényes kismonográfiáját, van, aki tényregényt emleget (Grendel Lajos) vagy éppen konfesszionális határhelyzetregényt (Balázs Imre József). A mai olvasó meg, hadd fűzzük hozzá, akár történelmi regényként is olvashatja. Ha a történelmi regény fő ismérve a megírás és olvasás ideje közt eltelt idő volna, úgy a társadalmi regényként napvilágot látott mű a mai olvasó számára egyértelműen történelmiként hat. (És ezzel még mondtunk semmi lényegeset a műről, sem a térről.) Az értelmezőket nyugtalanító kettősség már a mű legelső méltatásaiban megfogalmazódott. A nyitányt, amely egyszersmind bevált jóslatnak bizonyult, talán Kosztolányi fogalmazta meg a legpontosabban: „Egyesek hadinaplónak fogják nevezni ezt a könyvet, mások emlékiratnak” – írja. „Nyersanyaga az, ami megtörtént, durva, vaskos s mint minden nagy mű nyersanyaga, fölöttébb hasonlít a ponyvához. [...] Valóban költészet, alkotás ez a munka. Regény is abban az ősi értelemben, hogy kalandos, regényes történetet ad elő.”⁴ „Mi is ez a könyv? Regény? Alcíme: *Feljegyzések a francia internáltságból*. Minden sora megtörtént valóság, szereplői saját nevükön szerepelnek; s közülük eggyel-kettővel találkoztunk is. Mindakettő. Igaz, hogy megtörtént események, szinte naplószerű feljegyzések sorozata (...), de regény művészi kompozíciójánál fogva.” Így Járosi Andor.⁵ Végül Babits megállapítása vált mérvadóvá, amely úgymond kiemelte a művet a „háborús riportkönyvek dokumentum-sorából,”⁶ és a besorolhatóság kérdését a kétértelműséget fenntartó *olyan, mintha* összehasonlítással oldotta meg. A későbbi, a 20. század hatvanas-hetvenes éveinek recepcióját is végigkíséri az a jellegzetesség, hogy amint regényként kezelik, dokumentumszerű elemei, mihelyt

³ A másik: CUMMINGS, Edward, *L'Enorme chambre*, Paris, C. Bourgeois, 1979. (*The Enormous Room*, New York, Boni and Liveright, 1922.)

⁴ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Fekete kolostor. Kuncz Aladáról és könyvéről*, Nyugat, 1931, I, 819–823.

⁵ JÁROSI Andor, *Kuncz Aladár: Fekete kolostor*, Pásztortűz, 1931. 310.

⁶ BABITS Mihály, *Fekete kolostor*, Erdélyi Helikon, 1931. 419–421.

emlékiratként, irodalmiságának jegyei bújnak ki, mint szögek a zsákból. Ráadásul a művet minduntalan az életrajz, a Franciaországhoz kötődő keletkezéstörténet, a visszaemlékezések, levelek és cikkek fényében kívánja megérteni az irodalomtörténet. (Érdekes jelensége az értelmezéseknek, s akár külön tanulmány tárgya lehetne az a szóhasználat, amely térbeli metaforákkal elemez: „pillanatfelvétel”, „fókuszálás”, „gyújtópontok megállapítása”, „regényrétegek”, „pillérek kiszigetelése” stb.) Jellemző módon a mű kitaláltsága mellett az a Lőrinczi László tanúskodott leginkább, akit leginkább a referenciális olvasat izgatott. Olyannyira, hogy önköltségen többször is ellátogatott Noirmoutier-ba, és levéltári kutatások, korabeli helyi lakos feljegyzéseivel összehasonlítva a műbeli eseményeket, konkrét személyek után kutatva a könyv számos tényszerűnek látszó eleméről bizonyította, hogy fikció.

A referenciális tér és a fikció térnyerése

A térbeliség előtérbe kerülése a 20. századi humántudományban nagyjából azonos jelenségnek tekinthető azzal az irodalomban (is) jól kimutatható folyamattal, amelynek során a lineáris történetmondást fölváltja a szövegek újra- és átírása, újra- és átértelmezése, a közöttük fellelhető kapcsolódások keresése. Linearitás helyett alinearitás, szimmetria helyett aszimmetria, állandóság helyett dinamizmus és viszonylagosság. A szöveghelyeket immár nem mozdíthatatlan adottságoknak tekintik, hanem éppen egymáshoz viszonyított – „térbeli” – elmozdulásuk lesz jelentésem elemmé. Azt a szemléletet, amely a teret a tárgyak pusztá helyének, valamiféle élettelen űrnek tekintette, új, a teret aktívnak és különeműnek feltételező felfogás váltja fel. A szubjektum relativizálódása egyúttal kísérlet is valami eddig nem ismert vagy legalábbis más típusú önazonosság megfogalmazásán. A fenomenológiai és egzisztencialista elméletek tapasztalaton alapuló térfelfogása a hely és az ember viszonyára összpontosít, s így ebben a felfogásban a tér immár nem csupán az úgynevezett fizikai valóság szubjektív észlelését jelenti, hanem az emberi lét részévé válik, olyan állandó változásban lévő létezővé, amelyet a helyekként létező dolgok hoznak létre. Az ily módon megélt tér diszkurzív. Előzetes tudást feltételez, szabályokat és nyelvtant, amelynek birtokában az egyén vagy a közösség meg tudja

önmagát határozni. Az állandó változásban levő létezés megérteni, azonosulni vele az elbeszélés, a narratíva segítségével lehet. Amint az elbeszélő azonosság (identiténarratíva) fogalma jelzi: az identitás nem egyszer s mindenkorra adott sajátos jellemzők együttese, hanem időben alakuló, történetként elmesélhető folyamat. Az önértelmezés csakis a mindenkori másikkal való viszonyban valósulhat meg, az én folyamatos történet, noha az egyén arra törekszik, hogy állandó jellemmé, karakterré alakítsa önmagát. A művészetben megjelenített önazonosságot is személyes és szociális összetevők alkotják. Az egyének közti kapcsolatok, kulturális egységek, társadalmi csoportok, intézmények egyrészt egymástól elkülönülő, másrészt egymással összekapcsolódó valóságos (fizikai), társadalmi, történelmi, esztétikai tereket alkotnak. A hagyomány teremtése a folyamatos ismétlésen alapszik: nemcsak a meghatározott időszakonként megrendezett rítusok vagy a nemzedékről nemzedékre átadott értékek értelmezhetőek tradícióként, de az újraolvasott és az újraolvasással kánonba újra bekerülő művek is. Ennek a folyamatnak az írásba foglalása, megjelenítése életre hívja az emlékezés folyamatát is.⁷ A megjelenítésnek és ezzel együtt az emlékezetnek térre, helyszínre van szüksége. A tér – akár a helyszín – nem feltétlenül térbeli, az a lényege, hogy elősegítse az emlékezést, hogy az emlékezet képes legyen benne megtelepedni. Ilyen segítő *hely* lehet egy mítosz, egy „prousti” illat, vagy akár egy-egy történelmi eseményre utaló elbeszélés, amelynek elmondásával a közösség a hőseire emlékszik. Ezt az emlékezést előhívó és –segítő, meglehetősen tág kulturális kategóriát nevezi emlékezhelynek Pierre Nora.⁸

Van a térbeliségnek még egy, a fentiekben vázolt elgondolásokkal összekapcsolható felfogása. Több 20. századi gondolkodó képzei el a műalkotást mint térnyerést. Heideggernél egyenesen a lét bizonyítéka a térben-lét, a térben-lét megtapasztaltatása pedig a művészet feladata.⁹ Maurice Blanchot szerint a művészetben a funkcionalitást felváltja a térbeli-anyagi lét uralma.¹⁰ És sorolhatnánk: Derridánál az írás annyi, mint a helyt adás mozzanata a nyelvben, anyag és aktus egyszerre, amely létrehoz egy

⁷ ASSMANN, Jan, *Kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*, ford. HIDAS Zoltán, Atlantisz, Budapest 1999. 17.

⁸ NORA, Pierre, *Entre Mémoire et Histoire. La problématique des lieux*, in *Les lieux de mémoire. I. La République*, Gallimard, Paris, 1984.

⁹ Vö. HEIDEGGER, Martin, *Költemények. A gondolkodás tapasztalatából*, ford. KERESZTURY Dezső, Societas Philosophia Classica, Budapest, 1995.

¹⁰ BLANCHOT Maurice, *Espace littéraire*, Gallimard, Paris, 1955.

köztes tér-idő struktúráját.¹¹ Lefebvre szerint a művészetek nem mások, mint a megélt tér kódjai.¹²

A térnek az előbbieken jelzett térnyerése az emlékezetkutatásokban is érzeteti hatását. Persze korántsem új találmány, hiszen az emlékezés kultúrájában is a tér játssza a főszerepet. Tudjuk, hogy az emlékezést elősegítő módszerek, a mnemotechnika egyik legősibb és legeredetibb eszköze a térbeliesítés, az ars memoriae. Azok a terek, amelyek a kulturális emlékezetben élnek, az „emlékezés helyszínei”. Az emlékezőképesség képzeletbeli terekkel foglalkozik, az emlékezés kultúrája pedig valós terekbe ülteti a jeleket. Ezek a terek teljes egészükben jellé válnak, vagyis szemiotizálódnak, és a kulturális emlékezet „mnemotoposzaivá”, az emlékezés helyszíneivé lesznek.

A *Fekete kolostor* is mnemotoposz, emlékezhely. Összesítve tartalmazza az egész fogolylétet, a polgári internálás tapasztalatát, a Noirmoutier szigetén két és az Ile d’Yeu-n kitöltött háromesztendőnyi teret, illetve térhiányt. „Megélt dokumentum” – egyik francia elemzőjének szavaival. Az emlékirat sajátosságait és az önéletrajzi beszédmódot egyként megtaláljuk benne, de olyan fikció, amely mindegyre átlépi a kitalált és a történelmi elbeszélés közti határt. A kettősség tehát, amely értékelésének történetén végigvonul, nem az értelmezők kettőssége, hanem inkább az értelmezett írás természetében rejlik. Kuncz Aladár személyi azonosítói, jellemzői a mű kitalált történeteibe is beépülnek. A mű elbeszélője a saját megélt, extradiegetikus világa és a fikció intradiegetikus világa között helyezkedik el.¹³ Az elbeszélő tudata a mű állandó és központi tudata, az egyes szám első személy folyamatos használata biztosítja a szemtanú, a főhős, az elbeszélő és a biografikus szerző egységét.

„1914 nyarán, a világháború kitörését megelőző hetekben, kis francia tengeri fürdőn nyaraltam. Hogy kerültem e Párizstól gyorsvonaton is tizennégy óra távolságnyra levő, isten háta mögötti breton faluba?”¹⁴

¹¹ DERRIDA, Jacques, *L'écriture et la différence*, Seuil, Paris, 1967.

¹² LEFEBVRE, Henri, *La Production de l'espace*, Anthropos, Paris, 1974.

¹³ GENETTE, Gérard, *Metalepszis*, ford. Z. VARGA Zoltán, Kalligram, Pozsony, 2006. 27.

¹⁴ KUNCZ Aladár, *Fekete kolostor. Feljegyzések a francia internáltságból, I–II.*, Propagandakiadás, Kisbán Miklós előszavával, Athenaeum, Budapest, é. n. [1933?] 30. E kiadás szövege megegyezik az elsőével. A továbbiakban ennek lapszámait jelölöm, az idézeteket mai helyesírással közlöm. Itt: *Fekete kolostor I.*, 5.

„– Ha akarnék, megszökhethnék, tudja meg, Koncz úr! – Széles, lassú kiejtéssel beszélt, s engem állandóan Koncz úrnak hívott.”¹⁵

A fogolylét emlékeit az elbeszélő saját, internálás előtti múltjának részleteivel elegyíti, így módon alkotja meg a múlt és az internálási tapasztalat szembeállítását és dialektikáját. Tér- és időkoordináták segítségével jelöli ki saját „valóságát”. Élményei terekhez kapcsolódnak, s ezeket az élménytereket különbözőképpen – *déjà vu* érzésként, álomként, emlékként – meséli el.

A mű tehát pontosan rekonstruálható dátumokkal jelölhető biografikus és történelmi vonatkozásokat, továbbá azok térbeli megfelelőit tartalmazza. Lássuk, hogyan.

Ilyen mindenekelőtt *Noirmoutier szigete*, amelyen az azonos nevű város területén a sziget északnyugati részében, s amelyet Kuncz a sziget „alsó” részeként írt le, szemben a déli szöglettel. Tehát már ez sem stimmel.

A mű fő színtere a címadó épület, a cselekmény helye, a *fekete kolostor*. Az épület soha nem volt kolostor, szerzetesek nem lakták. De még a neve sem jelent fekete kolostort a Chateau de Noirmoutier Noirmoutier várkastélyát jelenti. A fekete csuhás – Benedek-rendi – barátok emléke és szimbolikája fikció, akárcsak a fehér ruhás breton asszony ellenképe, azé a nőé, akivel az elbeszélő „kolostorba” vonulása előtt találkozott. Noirmoutier eredeti kelta neve a ’puszta hely’ jelentésű Her volt. A hatszázas évek végén Filibert apát megalapította itt az első kolostort, a Moutier d’Hert, s mivel a Benedek-rendiek fekete csuhát viseltek, ebből lett Noirmoutier, a Her Moutier, majd Nermoutier alakok közvetítésével. A Noir tehát akár fonetikai változsból is születhetett, barátcsuha színéhez nem föltétlenül van köze. Ezt a kolostort 732-ben a szaracén kalózok lerombolták; és nem is a várépület helyén volt, eredeti helyét a mostani Banzeau nevű, régi noirmoutier-i negyed alatt sejtik. 836-ban a Benedek-rendiek végleg elhagyták a szigetet. Nevük megmaradt, és ma is jelöli a szigetet és az első nagyobb települést, amely eleinte falu volt, ma már város. 1205-ben a fehér csuhás Bernát-rendiek alapítottak ismét

¹⁵ *Fekete kolostor I.*, i. m. 114.

kolostort a szigeten, a l'abbaye *blanche*-t. A nagy forradalomig éltek itt. A mai várkastélyt, a *Fekete kolostor* helyszínét a 12. században építtette egy normann származású nemes, Pierre de la Garnache. A várfalak később készültek el, a donzsont eredetileg csak vizesárok védte. 1674-ben a holland megszállók le akarták bontani, de a szigetlakók pénzzel megváltották. A múlt század közepe óta állami tulajdon, gyakran adták bérbe, és gyakran használták foglyok lakhelyének: 1871-ben kommünárok, 1914–1918 között polgári internáltak, 1940-ben köztörvényesek lakták, a második világháború alatt pedig végig német támaszpont volt. 1945-ben német foglyokat őrzött.¹⁶

1937-ben, amikor a *Fekete kolostor* francia kiadása megjelent, Louis Troussier, aki az első világháború alatt a községben pékséget vezetett, s naplót írt a háborúban, „sok olyasmivel”, ami kiegészíti vagy akár helyesbíti azt, amit Kuncz Aladár „papírra vetett”¹⁷ azt a *föld alatti folyosót* akarta megtalálni mindenáron, amelyet a mű sikertelen szökésről szóló fejezetében olvashattak. A könyv francia fogadtatástörténetének első szakaszában Noirmoutier francia, elsősorban műkedvelő, de hivatásvezérelt történészei mindenekelőtt a szökésről szóló fejezetet olvasták mohón, és azt hitték, hogy nemkívánatosaik (indésirables) a legendás utat, a vártól a Saint Philibert-templomig, sőt akár a gázlóig (Gois) is elvezetőt, melynek ősi létét ők addig csak sejtették és remélhették, végre megtalálták.

„A noirmoutier-i várépület történetéről én is tudtam valamit. Egyik róla szóló műben, amelyhez a kantinosné útján jutottam, olvastam, hogy valamikor titkos kijárat volt alatta a templomig, sőt azon túl is az úgynevezett Passage de Gois-ig, ahol apály esetén gyalog lehetett átmenni a francia szárazföldre. A föld alatti folyosónak számításom szerint legalábbis tíz kilométer hosszúságban kellett elnyúlnia. Ezt a folyosót használhatta még Charette, a híres vendée-i royalista vezér, aki 1794-ben ura volt Noirmoutier-nek és Wielandot, a republikánusok vezérét bezáratta a noirmoutier-i várba. Nekünk a folyosónak csak a várból kivezető részére volt szükségünk. Lehet, hogy ezt a toronyszobám alatti pincében megtalálhatjuk, különösen ha Ványiéknak az a megfigyelése, hogy Coulinot borpincéjében éppen a szobám alatti részen befalazott

¹⁶ Vö. LŐRINCZI László, *Utazás a Fekete kolostorhoz. Irodalomtörténeti riport*, harmadik, bővített kiadás, Kolozsvár, Polis, 2011.

¹⁷ LŐRINCZI László, i. m. passim

bejárat van, megfelel a valóságnak.”¹⁸

A szenvedélyes régészek új, harmincas évekbeli kutatása azonban kudarcra végződött: a föld alatti folyosó nem került meg. Ebből viszont leginkább az következik, hogy a mű menekülésről szóló fejezete kitalált, „álom”. De az nem bizonyosodott be végérvényesen, hogy ne volna földalatti út. A délkeleti torony teljes megszabadítására a törmeléktől a mai napig nem került sor, sőt ma is vannak, akik máshol, de sejtik a folyosót.

Mint mondtuk, a mű tér-ideje általában pontosan megfeleltethető Franciaországnak (Párizs, Périgueux, Noirmoutier, Ile d’Yeu) és az első világháború idejének. A narrátor sorstársai az ellenséges államok polgáraiként elszigetelve, szabadságuktól megfosztottan, őrizetbe helyezve, elkülönítve jelennek meg. Hasonlóan a *börtönléthez*, a fogság közös sorsában osztozó nagyon különböző személyek csoportja összekovácsolódik, saját törvényekkel, korlátokkal, hibákkal és erényekkel rendelkező közösséggé változik. A „fogság betegségeit”, az elidegenedést, kétségbeesést, unalmat, alaptalan reményt, hiú illúziókat csoportként tapasztalja meg. Ebben az értelemben az internálótábor börtönnel tekinthető. Hasonlóan működik a fogdához abban az értelemben is, ahogyan „társadalma” kisebb csoportokra, kasztkra, felekezetekre oszlik, s abban is, ahogyan e csoportok és őrzőik közt a kapcsolatok létesülnek. A fegyelmező technika mindenekelőtt maga az elzárás, az internáltakat, akár a bűnösöket, elszigetelték a társadalomtól, hogy ott felügyelet alatt tartásuk, és ha nem is átneveljék, de jobb belátásra bírják őket, beállásra a Francia Idegenlégióba vagy legalább kétéves munkára. (Pontosabban a logikai sorrend fordított, hiszen nem a börtön volt az ötletadó, hanem ellenkezőleg a börtön alakult a kolostor, a kollégium, az iskola, a kaszárnya, a gyár, a dologház stb. totális intézmények mintájára.)¹⁹

A munka eleinte nem volt kötelező a civil internáltak számára, s a hadifoglyokkal ellentétben nekik csak a létfenntartásukhoz szükséges szoba-, udvar-, konyha- és vízkorvékat²⁰ kellett ellátniuk. De a felügyelők rájöttek arra, hogy az internáltak

¹⁸ KUNCZ Aladár, i.m. 26.

¹⁹ Vö. FOUCAULT, Michel, *Felügyelet és büntetés. A börtön születése*, ford. FÁZSY Anikó–CSÜRÖS Klára, Gondolat, Budapest, 1990.

²⁰ Jelentése: munka, a robotolás jelentésű francia *corvée* főnévből.

„lehető legteljesebb körű foglalkoztatását” – amint egy 1917. márciusi körlevél²¹ fogalmazott – leginkább a zárt falakon belüli tétlenségből keletkező problémák, zavargások megelőzése vagy éppen orvoslása indokolja, még akkor is, ha a helyi lakosok nem feltétlenül üdvözölték tárt karokkal a nemkívánatosok ilyen jellegű tevékenységeit. Adódott lehetőség arra is, hogy a táboron belül saját szakmájukat gyakorolják kézművesek, szabók, borbélyok, akár térítés vagy szabad séták fejében. A *Fekete kolostor* elzárt terében sem történik semmi különös, s éppen a monotónia csökkentése érdekében az internáltak önként is szellemi és kézműves foglalkozásokat gyakorolnak, amelyek terápiásan hatnak.

„A foglyok értelmesebbje hamar ráébred arra, hogy csak az állandó elfoglaltság óvhatja meg őket a börtönlét veszélyeitől, azoktól a lelki betegségektől, amelyekről Kafka is beszél. A bebörtönzött emberi méltóságát az állandó szellemi vagy kézműves tevékenység éthosza biztosítja. [...] Azok, akik átadják magukat a börtönlét betegségeinek, lecsúsznak, elvesznek, megőrülnek. Sarkadi bácsi istennek képzele magát. Bistrán, a hold örült szerelmese prófétának.”²²

Az elbeszélő 6-os chambrée-ja dolgozószobává lesz. És az internáltak létrehoznak a táboron belül egy könyvtárat, amely heterotópiaként működik: utat nyit az utópia, a valóságosan nem létező múlt felé. A történelmi heterotópia foucault-i értelemben, az utópia ellenpontjaként kézzelfoghatóan létezik, de egyúttal utat nyit valami másra, felhalmozza az időt, és folytonosságot teremt benne.²³ Az ifjú Weiner Marx műveit tanulmányozza, Németh Andor Claudel-verseket fordít, Maravics családfákon dolgozik. Az elbeszélő Goethe, Kleist, Hebbel, Shakespeare, Calderon, Cervantes, Ibsen, Knut Hamsun, Jakobsen, Gottfried Keller, Tolsztoj és Dosztojevszkij műveit olvassa és jegyzetel. Természetesen franciául. A heterotópia ebben az elbeszélésben

²¹ Idézi FARCY, Jean-Claude, *Les camps de concentration français de la première guerre mondiale (1914–1920)*, Paris, Anthropos, 1995. 246.

²² BALOTĂ, Nicolae, *Scritori maghiari din România (1920–1980)*, Kriterion, București, 1981. Magyarul: *Romániai magyar írók (1920–1980)*, ford. WALLASEK Júlia, Mentor Kiadó, Marosvásárhely 2007.

²³ „[...] vannak, vélhetően minden kultúrában és civilizációban valós, létező helyek, a társadalom alapintézményeinek részei, ellen-helyszínek, olyan, konkrét módon megvalósult utópiák, melyekben a valós helyszínek, az adott kultúrában megtalálható minden egyéb létező helyszín, egyszerre képviseltetnek, követeltetnek vissza és fordítanak ki; helyek, melyek minden helyen kívül esnek, jóllehet valóságosan behatárolhatók. Ezeket a helyeket, melyek abszolút módon »mások«, mint mindazon helyszínek, melyekre reflektálnak, melyekről szólnak, heterotópiáknak nevezem – mintegy az utópiákkal szembeállítva őket; és úgy vélem, hogy az utópiákat és e radikálisan más helyszíneket, a heterotópiákat összekapcsolja valami kevert, kölcsönös tapasztalat [...]” Vö. FOUCAULT, Michel, *Más terekről*, ford. ERHARDT Miklós <http://exindex.hu/index.php?page=3&id=253> Letöltve: 2014. március 13. (A fordítást módosítva idézem – J. É.)

kettős. Attól ugyanis, hogy a par excellence történelmi heterotópia, a könyvtár az internálótáborban alakul ki, nemcsak a könyvek múltja felé biztosít átjárhatóságot, hanem az internáltaknak afelé a múltja felé is, amelyből jönnek, amelyben mindennapi életük része volt az olvasás. Ezt a már nem létező világot őrzi meg a könyvtár. Közelmúlt és múlt halmozódik, a folytonosság pedig megteremti a különböző világok közti átjárhatóságot. Az elbeszélő különös szenvedéllyel él ebben a szó szerint kézzel is megfogható világban. Azoknak az íróknak szavaz megbízhatóságot, akik „a valóságos apró részletek festésével adják vissza”.

„Így lett azután nem képzeletemnek, hanem valóságos életemnek részévé az a szoba, hol Dosztojevszkij Raszkolnyikovja leborul a szegény, nyomorult perdita előtt: »Nem előtted hajlok meg, hanem az emberiség egész szenvedése előtt«; az utca, amelyen a *Feltámadás* hőse a rabsorsoktól megigézett a Szibériába szállított foglyok menetéhez tapad; a padlás, ahol Turgenyev nyomorék asszonya évtizedekig elzárva, látogatója előtt múltjára emlékszik, s dalt akar énekelni, amelynek csak első szavára emlékszik: »A mezőkön«... Nem esztétikai élvezet volt ez, hanem a könyveken keresztül mások életének s a természet egész gyönyörűségének elrablása, kisajátítása a magam számára. Az életem színhelye mindössze a mély kútüreg nedves falai voltak s egy kicsi ablak, amelyen át a sziget mezői és fái olyan messzi, érzékelhetetlen képben egyszerűsödtek le, mint ahogy a térkép adja vissza a földkerekség szépségeit. Ebbe az üres környezetbe minden belefért.”

A könyvtár menekülési útvonalat nyit meg. A tábor az élet valóságos kerete, de mégis úgy nyílik út belőle a könyvek világába, hogy a falai mint keretek közé szorított élet lesz a valóságosnál is jobb. Legjobb példa erre, ami Dosztojevszkijnek a *Fekete kolostor* alcímét meghatározó *Feljegyzések a holtak házából* művének olvasásakor történik az elbeszélővel:

„Valóságos életem oly keveset nyújtott, hogy még a légy zümmögését, a napfény elömlését egy tájon, egy egyszerű falusi utcát, egy kis szoba berendezését is a könyveken keresztül kellett megkeresnem, átélnem, s ebben annyira mentem, hogy Dosztojevszkij *Feljegyzéseit* a halottak házából anélkül olvastam el, hogy valóságos életemmel való szembeszökő hasonlóságaira csak egy pillanatig is gondoltam volna.”²⁴

A történelmi heterotópiának a jellegzetes sajátossága, az időhalmozás, az idősíkok összekapcsolása a műfajiság, a valóság és fikció egymáratevődését is erősíti. A *Fekete kolostor* ma is *olyan, mintha* regény volna, és *olyan, mintha* történelmi

²⁴ *Fekete kolostor I.*, i. m. 240.

dokumentum volna. A kolostor regényes, a várkastély valóságos. Lehet dokumentumként is olvasni a könyvet, igen sok adalékot szolgáltat a nagy háború franciaországi civil internálótáborainak jellegzetességeihez. De regény is, s mint ilyen a valóságos élet része. Az elbeszélés tere köztes tér. Színvalóság.